

Riktlinjer för säker hantering av kyrkans inventarier

Innehållsförteckning

Strategi kring vård och bruk av kyrkliga inventarier	4
Säker hantering av metallföremål	7
Säker hantering av böcker	9
Säker hantering av möbler och föremål av trä	11
Säker hantering av måleri	13
Säker hantering av kyrkliga textilier	16
Säker hantering av steninventarier	18
Säker hantering av glas och porslin	19
Veta mer	20
Kontakter	20

Utgivet av Skara stift 2014

Text: Linda Denlert, Studio Västsvensk Konservering

Ett rum öppet för alla

Svenska kyrkan äger och förvaltar det största sammanhållna kulturarvet som finns i Sverige. Kyrkornas arkitektur och konstnärliga utsmyckning har skapats av de främsta arkitekterna, konstnärerna, och hantverkarna av sin tid.

Kyrkobyggnaden är full av historia. Föremål av olika slag rymmer berättelser. Kyrkorna ger oss känslomässiga värden som handlar om vårt ursprung och vår identitet.

Samtidigt är kyrkobyggnaderna ett levande kulturarv som fortfarande används för sitt ursprungliga ändamål – att fira gudstjänst. Här äger viktiga händelser i människors liv rum; dop, konfirmation, vigslar och begravningar. Hit söker man sig för en stunds stillhet och ro. Byggnaden och föremålen berättar om kristen tro. Det är viktigt att kyrkan finns där och att den vårdas. Genom undersökningar vet vi att många känner starkt för kyrkobyggnaden.

Därför är det viktigt att besökaren känner sig välkommen. En kyrka med en upplåst port säger också något om Svenska kyrkan som en öppen kyrka för alla. Den säger: "Du är en del av detta om du vill. Denna kyrka är också din kyrka".

Vid relationsändringen mellan kyrka och stat år 2000 upprättades ett avtal angående Svenska kyrkans ansvar att vårda det kyrkliga kulturarvet. I det ansvaret ingår att se till att alla medborgare kan ta del av det kyrkliga kulturarvet.

Men denna tillgänglighet ställer också krav på ett säkerhetstänkande. Denna folder vill ge råd och riktlinjer för hur det kan stärkas. Låt våra kyrkor få fortsätta att välkomna människor och vara ett öppet rum för alla!

Kulturhistoriska inventarier som har varit i bruk under en lång tidsepok har ett naturligt slitage. Ett slitet föremål kan ofta fortsätta sin tjänstgöring förutsatt att det hanteras varsamt, med respekt och omsorg om materialets bevarande.

Det finns två avgörande förutsättningar som påverkar inventariernas långsiktiga bevarande: Kunskap och tid. Omvårdnaden av inventarierna blir bara så god som den personliga kunskapen kan tillgodose och den faktiska arbetstiden tillåter. En medveten och utbildad personal med schemalagd inventarievård är en förutsättning för att inventarierna ska kunna brukas av kommande generationer.

Rätt kunskap är en förutsättning för ett långsiktigt bevarande

Utbildningsdagar för vård av kyrkliga inventarier brukar arrangeras regelbundet av stiftet. Utgångspunkten är vanligen Kulturmiljölagens fjärde kapitel om kyrkliga kulturminnen i vilken det står att inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Utbildningarna har vanligen praktiskt fokus där kursdeltagarna får kunskap om hur de lämpligen hanterar, vårdar och förvarar kulturhistoriska inventarier.

Det finns även konserveringsinstitutioner och privatpraktiserande konservatorer som församlingarna själva kan engagera för utbildning. I dialog med kursarrangören kan församlingen få ett kursprogram som är anpassat efter kyrkans egna inventarier. Utbildningen sker då i församlingens lokaler och de praktiska momenten kan förevisas på plats i kyrkan. Fler kan delta eftersom kostnaden vanligen inte är per person.

Det ena kursalternativet behöver inte utesluta det andra. De bör istället betraktas som varandras komplement: Allmän grundutbildning och fördjupning med möjlighet att tillgodose särskilda behov. Kunskapen är lika mycket praktisk som filosofisk, ett långsiktigt bevarande upprätthåller man genom att i tanke och handling agera utifrån föremålets bästa. Det tar tid att lära in. För att den enskilda församlingen ska lyckas i sitt bevarandearbete behöver alla medarbetare och inventarieansvariga ges möjlighet till fortlöpande utbildning.

Ett korrekt och väl utfört bevarandearbete ger positiva ekonomiska effekter eftersom syftet med vården är att förhindra att skador uppstår. På sikt innebär det att församlingen kan hålla nere sina kostnader för konservering.

Okunskap om händernas skadliga inverkan har bidragit till vasens allvarliga frätskador i metallytan. Foto: Studio Västsvensk Konservering.

Kulturhistoriskt värde

En del inventarier behöver speciell omvårdnad. Det kan bero på att föremålets material är mycket slitet, skört eller skadat. Det kan också bero på att föremålet har ett särskilt kulturhistoriskt värde vilket gör det extra värt att bevara.

I kyrkorna finns mängder av konstruktioner och föremål som är unika. De är materiella dokument av hur människor uppfattade, levde och verkade i sin värld. Dessa föremål kan anses vara kulturhistoriskt intressanta på grund av ålder, proveniens, estetik, material eller tillverknings-teknik. I dag, när många traditionella hantverk-syrken inte längre finns kan det vara svårt att förstå den lärlingstid och den yrkesprecision som ligger bakom tillverkningen. Många gånger är föremålet den enda bevarade informationskällan. Det gör inventarierna oersättningsbara, för den enskilda församlingen, kyrkan som kollektiv och för den vetenskapliga forskningen.

En viktig aspekt av det kulturhistoriska värdet är att inventarierna brukas i sitt kulturella sammanhang. De är en del i ett levande kulturarv. Kulturarvet ska brukas inte förbrukas, målsättningen måste hela tiden vara att förebygga slitage som skadar det kulturhistoriska värdet och på sikt resulterar i ett trasigt föremål som inte går att använda. Det innebär att församlingen kan behöva reglera hur mycket och på vilket sätt kulturhistoriska inventarier brukas.

Inventarier som redan är påtagligt slitna är naturligt nog extra känsliga och behöver hant-ras med en större försiktighet. Inventarier som redan är skadade ska hanteras så lite som möjligt eftersom fortsatt hantering ofta förvärrar skadan. Inventariet bör tillfälligt tas ur bruk i väntan på konservering eller så tas den ur bruk permanent.

Bruka eller pensionera

Hur vet man när det är lämpligt att ta ett föremål ur bruk?

Varje enskilt föremål måste granskas utifrån sin unika situation. Det innebär att man behöver bedöma och väga in faktorer som föremålets skick, dess kulturhistoriska värde, funktion och liturgiska betydelse. Tillsammans bildar dessa fyra faktorer en viktig kunskapsgrund. Till grunden måste man foga yttre omständigheter som har betydelse i det enskilda fallet. Om föremålet i fråga är skadat så är det ofta omständigheter kring själva lagningen som får ett stort inflytande över beslutet. Det kan till exempel vara tekniskt omöjligt att reparera en skada eller det kan vara svårt att återställa föremålet till ett brukbart skick. En annan aspekt är den ekonomiska,

kostnaden för att laga kan vara oproportionerligt stor i förhållande till föremålets kulturhistoriska betydelse och liturgiska funktion.

Vem äger beslutet

Det finns ingen som kan ålägga församlingen att använda ett särskilt inventarium men det är lämpligt att rådgöra med stiftets antikvarie och en materialorienterad konservator innan inventarien tas ur bruk. Beslutet att pensionera ett inventarium vilar hos församlingen under förutsättning att föremålet blir kvar i kyrkan. Om församlingen vill flytta inventarien från kyrkan när den tas ur bruk ska det godkännas av länsstyrelsen, församlingen behöver ansöka om ett tillstånd. Det samma gäller om man har för avsikt att kassera ett inventarium.

Det ska finnas en plan för föremålets fortsatta bevarande även om det inte längre är i bruk. Församlingen är fortfarande skyldig enligt lag att vårda och bevara sina inventarier av kulturhistoriskt värde.

Slitna men inte skadade böcker. Foto: Studio Västsvensk Konservering.

Skadade böcker. Foto: Studio Västsvensk Konservering.

Inköp av nytt inventarium

Ett inventarium som tas ur bruk behöver kanske ersättas med ett nytt. Det valet kräver eftertanke. Genom historien har kyrkan försetts med liturgiska föremål som ofta är av hög kvalitet. Föremålen har varit gåvor eller köpts in av kyrkan för insamlade medel. Det har blivit en tradition att ge det bästa. Hade den traditionen varit annorlunda så hade vi inte haft den rikedom av kulturhistoriskt värdefulla inventarier i våra kyrkor. Traditionen har också inneburit att skickliga hantverkare har fått möjlighet att upprätthålla och utveckla sina färdigheter.

Satsa gärna på kvalitet

Det är församlingens behov som måste styra valet av nytt inventarium men det är också viktigt

att satsa på ett kvalitetsföremål. Kvalité är lika mycket materialval som formens funktion. Med rätt komposition blir föremålet både lättskött och hållbart och kommer inom kort tid vara lika värdefullt som kyrkans andra kulturhistoriska inventarier. Om uppdraget ges till en skicklig hantverkare finns goda förutsättningar för en långsiktig investering.

Det senaste halvsekle har det skett en förändring och i dag är flera av de traditionella hantverksyrkena på väg att dö ut. Om trenden består så kommer det inom en snar framtid vara svårt att finna nödvändig kompetens att tillverka nya eller laga skadade kulturhistoriska föremål. Genom att förse de få verksamma med arbete kan vi kanske ändra utvecklingen och istället stärka hantverksskickligheten i vår närmiljö.

En skadad sammanfogning mellan vinkannans delar orsakade läckage. Skadan var omöjlig att åtgärda på grund av den rika utsmyckningen med ädelstenar. Istället för restaurering har silversmeden tillverkat en insats i silver som placeras inuti vinkannan. Foto: Studio Västsvensk Konservering.

1

Säker hantering av metallföremål

Föremål av ädla metaller har genom historien haft lika stor betydelse som betalmedel som för sin praktiska funktion. Sannolikt har även kyrkliga metallföremål haft denna dubbla roll vilket kan vara en förklaring till varför kyrkan har så många historiska metallinventarier av så god kvalitet. Det är inte ovanligt att dagens gudstjänster firas med en kalk och patén som i sin helhet eller delvis härstammar från renässansen. Den höga åldern vittnar om materialets hållbarhet. Men hundratals år av hantering och vård sätter sina spår. Äldre reparationer och utbytta delar visar att historiska metallföremål trots allt är känsliga.

Vanliga skador

När man tar i ett metallföremål överförs salter från våra händer till metallytan. Saltet innehåller reaktiva kloridjoner som tillsammans med fukt i den omgivande luften bildar saltsyra. Syran är mycket sur och fräter bort materialet. Reaktionen är dessutom svår att stoppa eftersom kloridjonerna håller igång förloppet. Frätningen ger permanenta skador.

Gamla metallföremål har mikroskopiska skador som sprickor och förslitningar till följd av en lång brukstid. Det innebär att metallens hållfasthet är nedsatt. Om föremålen hanteras av ovarsamma händer kan sprickor uppstå runt handtag, öron och lock. Föremålen kan också bli deformerade om till exempel ett lock tvingas på plats eller allt för mycket tryck används när nya ljus sätts i ljuspipor.

Ibland sker en olycka och föremålet går sönder. När skadan ska lagas är det viktigt att

Använd alltid båda händerna för att lyfta ett föremål. Foto: Studio Västsvensk Konservering.

anlita en smed med materialkunskap och hantverksskicklighet så att lagningen som utförs inte skadar föremålet på sikt. Lagas föremålet med ett olämpligt material eller en olämplig metod så kan skador uppkomma som påverkar det kulturhistoriska värdet.

Hantera på rätt sätt

- Hantera metallföremål med handskar eller nytvättade händer. Handskarna ska vara i bomull utan plastnoppor i handflatan. Plastnopporna är tillverkade av PVC-plast som innehåller klorider.
- Lyft alltid föremålen med båda händerna. Lyft aldrig bara i ett handtag eller i ett öra, stöd under föremålet med andra handen. Stöd med handen under ljuspipan när stearinljus byts ut i ljusarmar. Använd aldrig stort tryck för att stänga ett lock, låt det istället stå på glänt och kontakta en konservator för råd.
- Var uppmärksam vid hantering så att föremål inte stöter i varandra eller stöter i en hård kant t ex när de tas in och ut ur sin förvaring.

Säker hantering vid transport

Om metallinventarierna har en annan förvaringsplats och behöver transporteras fram och tillbaka till kyrkan är det viktigt att transporterna sker på ett säkert sätt. Det är lämpligt att använda en transportväska som skyddar inventarierna mot utomhusklimatet och yttre stötar. Inuti ska väskan vara utformad så att inventarierna inte kan skava och nöta mot varandra.

- Transportväskan ska ha ett hårt yttre av stöttåligt material. Inuti ska den vara inredd med ett stöt dämpande material som är oskadligt för metallen.
- Inredningen ska ha avgränsade fack anpassade för de enskilda inventarierna, så att de inte kan skava mot varandra.
- Transportväskan ska ha ordentliga handtag med stadiga fästen. Det bör vara möjligt att låsa väskan så att inventarierna inte faller ur av en olyckshändelse.
- Korrekt utformad är transportväskan även en bra permanent förvaring, förutsatt att väskan kan placeras på ett stödsäkert sätt.

Ibland finns det ett äldre träschatull till inventarierna som nyttjas för förvaring och transport. Det i sig kan besitta ett kulturhistoriskt värde varför schatullet inte bör bytas ut. Ofta är det möjligt att anpassa det befintliga schatullet till inventariernas bästa.

Behöver man en ny transportväska så finns det väskor på marknaden som uppfyller kraven på stötsäkerhet, t ex väskor för kamerautrust-

ning. De är tyvärr ofta inredda och klädda med material som avger korrosiva gaser som skadar metallen. En alternativ lösning är att inhandla en lämplig väska och byta ut den befintliga inredningen.

Det går även att låta tillverka en specialanpassad väska i lämpliga material men det är ofta ett mer kostsamt alternativ.

Ny transportväska

Ny transportväska i aluminium för nattvardsinventarier i silver. Väskan är inköpt i oinrett skick och sedan specialinredd och klädd av metallkonservator.

Att välja aluminium som material har flera fördelar, det är stöttåligt, har låg vikt och påverkar inte silvret. Inredningen har skapats med polyetenskumplast som är en långsiktigt hållbar plast. Skumplasten har i sin tur klätts med ett skyddstyg för silver, pacific silver cloth, som binder svavel från luftföroreningar.

KONTAKT

Linda Denlert, metallkonservator
Studio Västsvensk Konservering
010-441 43 31
linda.denlert@vgregion.se

2 Säker hantering av böcker

Material och konstruktion

Böcker har genom historien främst varit ett instrument för kommunikation och fungerat som informationsbärare med text och bild. Bokens grundform och olika delar har varit förvånansvärt likartad genom historien men de material som använts har varierat. I de tidigaste och exklusivaste böckerna användes ofta pergament både i textblocket och som överdragsmaterial annars har garvat läder, papper och textil varit de vanligaste materialen. Vissa böcker har också försetts med ädlaste metaller, vackra stenar samt spännen och beslag.

Böcker kan betraktas som historiska dokument som dels förmedlar ett intellektuellt innehåll dels, och detta är viktigt att komma ihåg, bär vittnesmål om hantverksskunnande, materialanvändning och konstnärlig gestaltning. Bokbandets utformning och konstruktion är många gånger minst lika intressant som själva texten. Tyvärr har många böcker farit illa av att bindas om av bokbindare med ett mekaniskt hantverkstänkande. I värsta fall har skadade unika pärmar och ryggar ersatts av modernt material och därigenom har bevis på historisk bokbinderiteknik och material gått förlorat. Varje bok i en äldre samling ska betraktas som unik med specifika kulturhistoriska värden.

I våra kyrkor påträffas ofta större eller mindre samlingar av äldre böcker. Samlingarna kan ha skapats slumpmässigt eller vara hopsamlade efter ett visst tema t ex utifrån en speciell trosuppfattning eller avgränsat faktaområde. Dessa medvetet uppbyggda samlingar är viktiga att hålla samman då de är att betrakta som en helhet där varje enskild bok fyller en funktion. Även om det skulle vara brist på utrymme och lämpliga lokaler ska man tänka sig noga för innan man gallrar ut några böcker ur en sådan samling.

Vanliga skador

Äldre böcker är ofta slitna och nötta och bär spår av tidigare användare och ägare. Etiketter och stämplor kan berätta om bokens proveniens och olika anteckningar och understrykningar kan få oss att förstå vad man funnit intressant i de olika böckerna. Slitage kan bevisa att boken cirkulerat

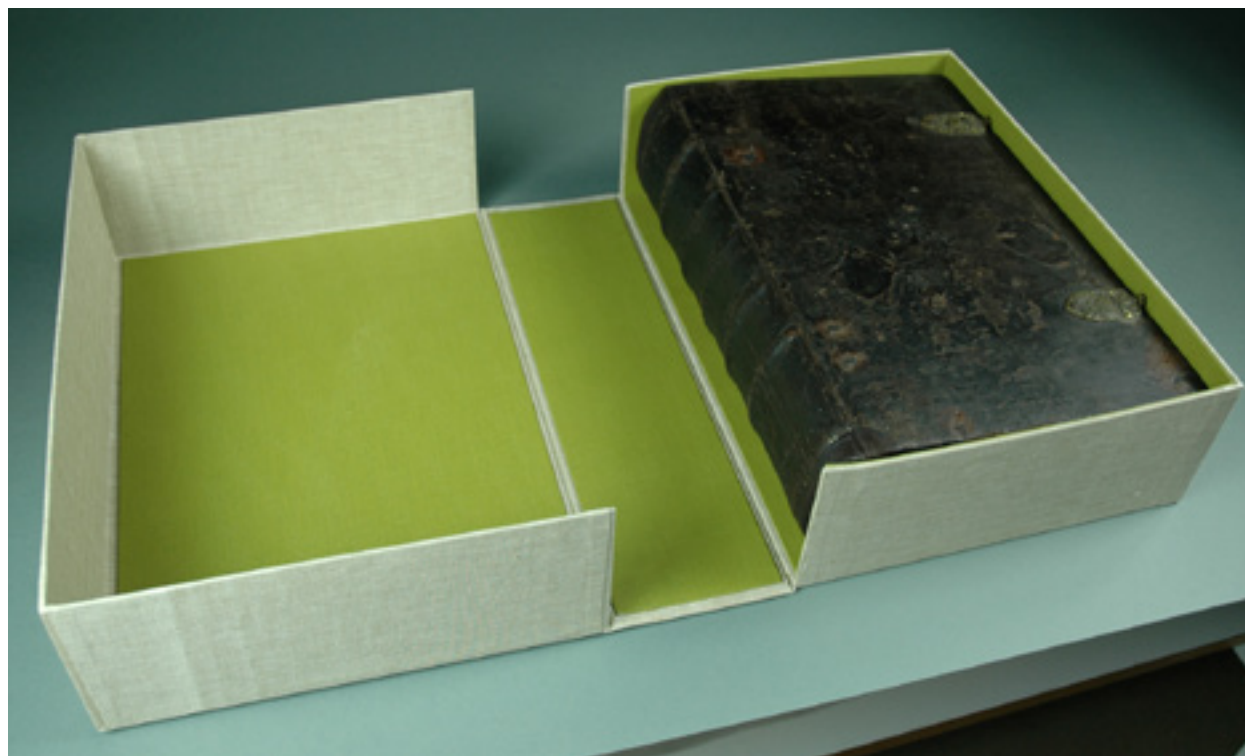

bland många läsare och att den har haft en stor betydelse för många människor.

Denna typ av slitage ska man vara rädd om och inte betrakta som skador utan en naturlig del av bokens historia.

Böcker vars material är nedbrutet skadas lätt av ovarsam hantering. Papper och läder från mitten av 1800-talet och framåt kan ofta vara gjort av sura produkter som resulterat i skört läder och gulnat sprött papper som lätt faller sönder. Denna allmänna försvagning tillsammans med ett vårdslöst handhavande kan leda till att ryggar och pärmar tappar sitt fäste lokalt eller helt och hållet och att bokblad i början och slutet av textblocket får revor, hål och skrynklor.

Böcker med spännen och beslag kan lätt riva sönder böcker som står intill. En annan mycket vanlig skada är uppfläkta kapitälband som uppstått då man tagit ut böckerna från bokhyllan genom att dra åt sig boken med ett finger runt ryggens huvudände.

Karl XII:s bibel i tryggt förvar i måttanpassad boklåda. Foto: Studio Västsvensk Konservering.

Hantera på rätt sätt

- Böcker ska alltid hanteras med rena och torra händer.
- Förvara böcker i boklådor för att undvika skador av hantering. Stora och små tunna böcker utan stabilitet kan företrädesvis skyddas i enkla pappersfoldrar och förvaras tillsammans i liggande förvaringslådor. Måttanpassade boklådor är lämpliga för stora tunga böcker och absolut nödvändigt för böcker med utstickande beslag och spännen.
- Bokkuddar, bokvaggor och andra stöd ska i möjligaste mån användas då man läser och bläddrar i böckerna och naturligtvis när böckerna är utställda.
- Fotokopiering av äldre böcker bör göras i speciellt utformade kopiatorer där kopieringen kan ske utan att man behöver pressa ut boken i ett plan.
- Böcker som är trasiga och som har flera lösa delar ska bindas ihop med mjuka bomullsband och ställas undan på en bestämd plats i väntan på åtgärd. Konsultera alltid en bokkonservator vid eventuella åtgärder på en äldre boksamling.
- Bär inte flera böcker i famnen på en gång utan gå hellre flera gånger.

3 Säker hantering av möbler och föremål av

Material och egenskaper

I de flesta kyrkor är materialet trä rikligt förekommande. De stora fasta inredningselementen som bänkar, altarpopsatser och predikstolar är vanligen tillverkade av mängder av trästycken som monterats samman för att utgöra stommen i konstruktionen. Dessutom finns trä representerat i såväl krucifix som kyrkstötar och skulpturer. Vi tar materialet mer eller mindre för givet och räknar med att det håller för omgivningens påfrestningar. Det finns ändå många detaljer man bör uppmärksamma i det här sammanhanget. Detaljer som är radikalt avgörande för hur länge ett träföremål kan fungera och uppskattas.

Olika träslag påverkas av omgivningen på sitt eget sätt. Några träslag blir lätt angripna av skadeinsekter medan andra helt ratas av de små krypen. Några träslag missfärgas och fläckas lätt av vätskor eller solsken medan andra förblir tillsynes oförändrade. Ett mycket gammalt stycke trä tar lättare upp fukt från luften än ett nyare trä, det gamla föremålet blir på så sätt lättare rötskadat eller får insekts- och mögelangrepp än det nya.

Träföremål är vanligen ytbehandlade med färg, lack oljor eller vax. I princip har ytbehandlingarna ofta en skyddande funktion på själva träet, det fungerar som ett offerskikt. Alla ytbehandlingar har, liksom träet olika förmåga att klara rengöringar, solsken eller spill och kan bli påtagligt nedbrutna på olika sätt. Fläckar som uppfattas som en träskada är många gånger en skada i ytbehandlingen. Ofta när man rengör ett träföremål är det med andra ord inte träet som tvättas utan en plast-, harts- eller vaxyta, det är viktigt att komma ihåg.

Vanliga skador

Träets olika beståndsdelar förlorar med tiden förmågan att hålla samman. Det innebär att små eller större stickor av styva cellulosa-fibrer i trä blir ytliga och därmed lätta att fastna i med kläder, dukar eller trasor. Sker det någon enstaka gång märker vi det inte men när momentet upprepas får påfrestningen snart allt större effekt tills en flisa slits loss och bryts av.

En annan orsak till långsamt förvärrade skador är hantering vid flytt av föremål. Möbler har några enstaka starka sammanfogningar, kring

Stearin har droppat från ljusen ner på predikstolens kant och den intelligande bibeln. Foto: Studio Västsvensk Konservering.

dessas bör man hålla när möbeln lyfts upp för att bäras till annan plats. Om möbeln lyfts i toppskivor, ben, armstöd och bindingsstag håller inte dessa delar, eller tappförbindelser till delarna, för påfrestningen. Möjligen håller konstruktionen i en 1900-talsmöbel för påfrestningen enstaka gånger men om möbeln faktiskt är 300 år och insekter ätit upp en fjärdedel av materialet så är situationen en helt annan.

Möbler är många gånger tunga och otympliga att bära, dörrhål som ska passeras vid en förflyttning upplevs i dessa tillfällen ofta mer trånga än minuten tidigare. Bär man då möbeln själv tvingas man ofta att byta händernas grepp om möbeln mitt i dörrhålet.

Om stearinljus hanteras ovarsamt eller placeras på träinventarier kan stearinspill ger misspyrdande fläckar på obehandlat trä och på ytbehandlingar, nästan alla former av mekanisk borttagning av stearin skapar än mer misspyrdande skador på samma föremål.

Hantera på rätt sätt

- Hantera alltid möbler och föremål av trä med rena och torra händer.
- Planera en förflyttning av en möbel genom att gå hela sträckan och se vilka hinder som finns, samtidigt försäkras du dig om att det faktiskt finns en ny plats att ställa möbeln på. Försök vara två personer vid dessa lyft.
- Lyft alltid med båda händerna.
- Lyft en möbel i sargen där benet är fäst, eller i stommens underkant.
- Använd stearinljus med stor försiktighet, använd alltid metallbusningar och helst glasman-schetter. Blås sparsamt och räkna till hundra efter att stearinljuset släckts, varm stearin rinner och stänker som bekant.

Stöldsäkring av medeltida skulpturer

Efter de omfattande stölderna som drabbade västernorrland har läns museets konservator, Lennart Kristiansson, tillsammans med museets smed "ofrivilligt" blivit experter på mekanisk stöldsäkring. Kunskapen om konstruktionen och tekniken för tillverkningen har vuxit fram ur praktiska försök. I dag är flera av länets medeltida skulpturer skyddade med den typ av stöldsäkring som skissen visar och erfarenheterna är goda. Vid två tillfällen har stöldsäkringar varit med i skarpa lägen, ett inbrott i Lidens gamla kyrka och ett i Trönö gamla kyrka. Flera av inventarierna stals men inte de fastlåsta skulpturerna.

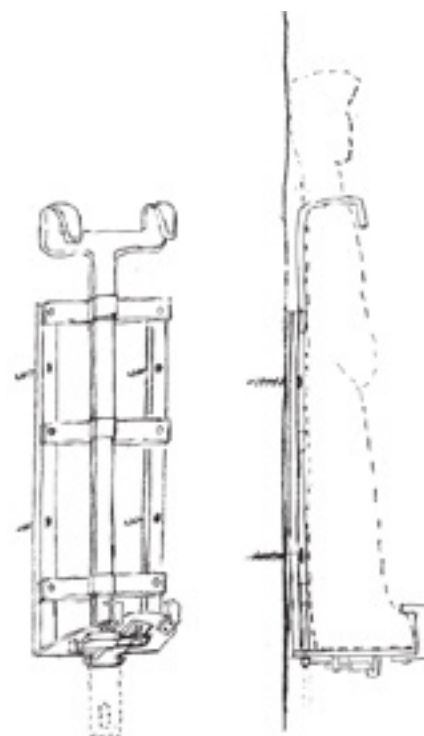
Stöldsäkringen lämpar sig väl för fristående skulpturer. Om skulpturerna är placerade i ett altarskåp/helgonskåp eller på en predikstol är lösningen mindre lämplig eftersom hål måste tas upp i originalmaterial.

- Stöldsäkringen ger ett gott skydd mot tillfällighetsstölder.
- Stöldsäkringen är ett extra hinder som yrkestjuven måste forcera vilket tar mer tid.
- Stöldsäkringen rekommenderas tillsammans med inbrottslarm som är kopplat till en mottagare. I glesbyggd kan larmet gå till räddningstjänsten istället för polisen.

Nackdelen med den mekaniska stöldsäkringen är att den låses med ett hänglås. I händelse av brand måste låset låsas upp.

KONTAKTUPPGIFTER

Lennart Kristiansson
Västernorrlands Länsmuseum
0611-886 21

4 Säker hantering av måleri

Material och teknik

Många av de äldre kyrkorna är rikt utsmyckade med bemålade ytor på väggar, tak och på kyrkorummets fasta inventarier. Detta material hanteras som regel inte vilket gör att hanteringsskadorna är sällsynta. Även andra bemålade inventarier än de fasta hanteras sparsamt i jämförelse med till exempel nattvardstyg och mässhakar som brukas regelbundet i de religiösa ceremonierna.

Måleri, det vill säga pigment i ett torkande bindemedel, förekommer på vitt skilda material. Bäraren för färgskiktet är vanligen trä, linneduk och papper men andra material som glas och metall förekommer. Föremålen kan vara tavlor, träpannåer, skulpturer, nummertavlor, krucifix, mindre altarskåp, fönster med flera.

Traditionellt måleri på duk är vanligen utfört med linoljefärg på en grunderad linneduk. Ovanpå färgen kan det ligga någon form av fernissa, på äldre måleri kan fernissan vara en naturharts som damar eller mastix, båda är kåda från barrträd som är löst i terpentin. Fernissan bildar en klar film när den har torkat vilket skyddar färgen. En åldrad fernissa är ofta gulaktig och mörk. I traditionellt måleri på trä så har träet grunderats med en blandning av lim och krita för att få ett slätare underlag att måla på. På medeltida skulpturer kan kritgrunderingen vara kraftig och uppbyggd i olika former och struktur för att till exempel efterlikna textil.

Förgyllning

Delar av fast interiör eller detaljer på inventarier kan vara förgyllda. Förgyllning är ett samlingsnamn för flera olika tekniker där de två vanligaste är polimentförgyllning som kan poleras till hög glans, och oljeförgyllning. Poliment är en mycket finkorning lera, oftast röd, som är vattenlöslig. En dammig eller smutsig polimentförgyllningar ska därför aldrig rengöras med vatten. I en oljeförgyllning läggs bladguldet eller bladmetallen som kan vara mässing i en torkande olja. Inte heller en oljeförgyllning ska våtrengöras eftersom ytan ofta har behandlats med en lack eller en patinering som kan ta skada av vatten.

Traditionellt arbetade förgyllare tillsammans med träsnidare, pastellörer och många andra i förgyllarverkstaden. I dag finns inte yrkena

Ängels polimentförgyllning har skadats av vatten. Foto: Studio Västsvensk Konservering.

träsnidare och pastellör kvar och det får konsekvenser när äldre förgyllningar ska restaureras. I bästa fall kan förgyllaren utföra de olika momenten själv. En gammal förgyllning med ett vackert slitage ska man därför vara rädd om.

Vanliga skador

När bemålade ytor hanteras med otvättade händer överförs smuts till måleriet. Salter och andra orenheter kan på sikt orsaka skador. Tavelramar kan gå sönder om man försöker bära tavlan genom att enbart hålla upptill i den övre listen.

Hantera på rätt sätt

- All hantering ska ske med nytvättade händer eller med bomullsvantar så att de bemålade yterna inte smutsas och skadas.
- Ta aldrig direkt på en tavlas bemålade duk utan håll i ramen.
- Lyft och förflytta föremålen med båda händerna. Försök att stödja undertill. Av säkerhets- skäl för både människa och inventarie, tänk på att aldrig lyfta ett tungt föremål själv. Var två eller fler, kräv att få hjälp om du arbetar ensam. Använd gärna arbetshandskar för att skydda dig själv från vassa delar eller utstickande flisor. Släpa inte tunga saker på golvet utan använd en vagn med hjul eller liknande.

Säker transport

Målat material bör packas in för att skyddas under transport. Ett lämpligt packmaterial för måleri är Tyvek som är följsamt och kan liknas vid en väv men består av plastfibrer som pressats samman till ett nonwovenmaterial. Tyvek kan köpas på Museiservice. När föremålet är insvept i Tyvek kan det packas i stötdämpande bubbelplast. Bubbelplasten ska inte användas närmast föremålet eftersom bubblorna kan ge bestående mönster i ytan. En god regel är att packa upp föremålet någon timme efter framkomst. Då hinner föremålet anpassa sig till platsens klimat men låt inte föremålet bli kvar i sitt packmaterial längre än så eftersom att packmaterialet kan vara för tätt.

Mindre tavlor transporteras med fördel i en låda som kan skydda mot stötar och kraftiga klimatsvängningar. Större tavlor med måleri på duk ska transporteras stående. Om det ligger ner skadas duken av sin egen och färgens tyngd. Även stora konstverk med glas och speglar ska transporteras stående så att inte glaset spricker av sin egen tyngd. Inför transporten kan glaset förstärkas med en särskild glastejp.

Skydda ornamenterade ramar genom att lägga något mjukt mellan tavlan och ytan den ställs eller läggs emot. Filtar som ofta används vid transport kan fastna i färg och träflisor. Använd hellre ett kraftigt papper, silkespapper eller tvättad lakansväv närmast objektet.

Försäkring vid transport

Det finns alltid en risk för att föremål ska bli skadade i samband men transport. Skador kan uppstå vid lastning och lossning eller under själva transporten. Om olyckan är framme så är det viktigt att föremålen är försäkrade.

Anlitas en professionell firma så försäkras föremålen under hela arbetet, det vill säga under både hantering och transport. Normalt så tecknas en försäkring vid beställningen av transporten. Det finns transportföretag som har särskild expertis och erfarenhet av konstföremål. I första hand bör man vända sig till något av dessa företag.

SAFE TRANSART

GÖTEBORG
Exportgatan 61, 422 45 Hisings Backa
031-52 71 00
www.safetransart.se
info@safetransart.se

MTAB

GÖTEBORG
Von Utfallsgatan 21, 415 05 Göteborg
031-710 08 00
www.mtab.se
goteborg@mtab.se

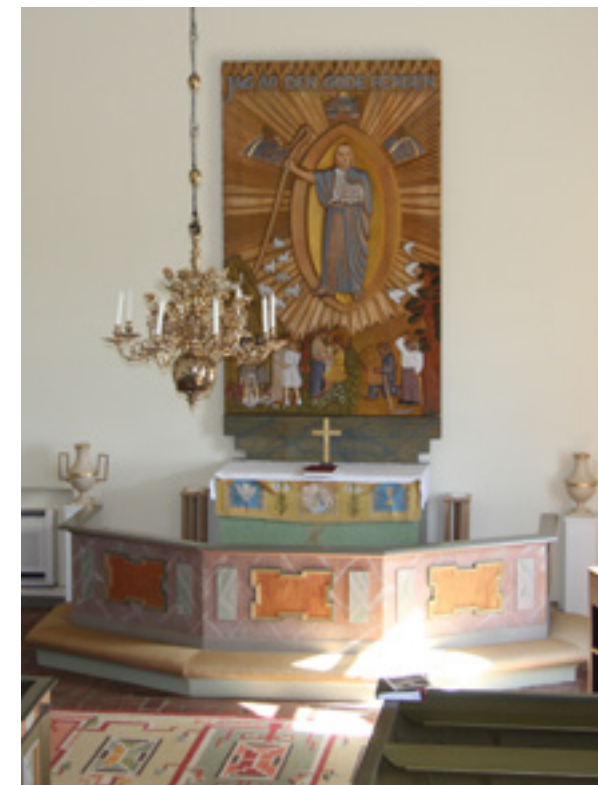
Ombesörjer kyrkan själv transporten med egen personal så får man kontakta kyrkans försäkringsbolag för att undersöka vad som gäller i aktuella fall.

Montering

När en målning skall monteras på väggen är det flera saker man bör tänka på. Det viktigaste är att se till så att alla fästen, i väggen och på måleriet, är dimensionerade för att klara av att bära målningens tyngd.

Använd en wire av metall, gärna plastklädd och i rätt dimension, för att hänga upp tavlan. Snören går lätt av och ska därför inte användas. Använd gärna ett wirelås för att fästa wiren på ett säkert sätt. Stora tunga målningar kan behöva hängas upp med kraftiga metallöglor som fästs direkt på krokarna i väggen. Låt inte hela objektets tyngd vila på en enda krok utan använd två. Vid behov ta hjälp av fackman i stället för att chansa.

För särskilt stöldbegärliga objekt finns stöldskyddsbleck som kan användas vid montering till väggen. Dessa kräver ett specialverktyg för nedmontering. Det finns flera återförsäljare av stöldskyddsbleck.

Säkerhetsmontering av tavlor

Två alternativa monteringslösningar som ger ett visst stöldskydd för tavlor är montering med så kallat T-skruv som kan köpas på Museiservice eller montering med SpringLOCK beslag som kan köpas på Tavelram.se.

T-skruv

Museiservice ABM AB
Medborgargatan 24
85630 Sundsvall, Sverige
info@museiservice.se
museiservice.se
060-665735

SpringLOCK

Tavelram.se
Mosebacke 319
SE-705 94 Örebro
SWEDEN
www.tavelram.se

5 Säker hantering av kyrkliga textilier

De kyrkliga textilierna har generellt höga kulturhistoriska värden. Sverige har ett stort antal bevarade medeltida textilier men också ett rikt bestånd av yngre, där framförallt 1900-tals textilier utmärker sig med mycket höga kvaliteter. Även om de äldsta textilierna inte används idag har de en obruten tradition och tillhör kyrkan. Textilier består av många material som lätt skadas och som aldrig går att åtgärda så att skadan blir helt osynlig. Därför är det viktigt att hantera, förvara och sköta textilierna på ett bra sätt.

Vanliga skador

Orena händer smutsar ner textilier, det är därför viktigt att ha god handhygien när man hanterat textilier. Vissa textilier är mer ömtåliga än andra beroende på ålder, material och finlek. En fin silkedamast smutsas lättare än en grov ulltextil. På händerna finns svett, fett och partiklar som har en direkt eller på sikt nedbrytande inverkan på textilierna. Det uppträder först som solkighet, men kan även göra materialet skört.

Den miljön som textilierna omges av har stor betydelse för om textilierna får skador. Miljön kan vara den förvaring som skåp och lådor utgör men även de rum och den byggnad som omger textilierna. Alla textilier är känsliga för blekning och värme, hög luftfuktighet, fukt och vatten, insekter och skadedjur, kemiska ämnen och smutsning, samt hängskador och deformation.

Givetvis vill man kunna använda de kyrkliga

Med ett nytvättat lakan skapar man enkelt en ren arbetsyta som duk på ett bord eller som på bilden, direkt på golvet. Foto Ian Schemper.

textilierna men det sliter också på materialet och alla material är förgängliga. Det kan också upplevas som ovärdigt att använda ålderstigna och slitna textilier i gudstjänsten. Det är därför viktigt för församlingen att reflektera över och planera hur textilierna brukas. I vissa fall måste man ta ställning till om en textil bör tas ur bruk och istället betraktas som ett museiföremål.

Hantera på rätt sätt

Många hanteringsskador kan undvikas genom att man är ordningsam, försiktig och medveten om textiliernas värde. Det gäller för både personalen som ansvarar för inventarierna liksom för prästen som ska använda textilierna i gudstjänsten.

- Hantera textilierna med nytvättade händer. Ska man hantera textilier under en längre tid eller hantera väldigt gamla och sköra textilier kan det vara bra att använda engångshandskar eller rena handskar av bomull.
- Om man ska lyfta en textil är det viktigt att inte ta i de mer känsliga partierna, som broderier och liknande, utan i möjligaste mån ta underifrån, från fodersidan.
- Helst ska prästen ta hjälp vid på- och avklädning och dessutom helst använda halslinet som skydd från hår och ansikte. Detta hindrar många skador att uppstå.
- För att kunna hantera större textilier behövs en rejäl arbetsyta i form av ett dammfritt bord. Andra lämpliga arbetsredskap vid hantering av kyrkans textilier är ett vädringsställ att hänga textilier på samt rena lakan, som kan bredas ut vid behov.
- Om ett föremål ska transporteras är det viktigt att förbereda transporten genom att täcka och packa med rena material och så att textilen inte smutsas från angränsande material och utrymme.

Pensionerad mässhake får nytt liv

De två identiska mässhakarna i vit sidendamast med broderier, påträffades när kyrkans inventarier besiktades för en vård- och underhållsplan. Mässhakarna tillhör kyrkans originalinventarier och formgavs 1940 inför kyrkans invigning. De var tagna ur bruk till följd av sina skador, bland annat var sidenet brustet och fläckat av vin men församlingen hade en önskan om att åter kunna använda mässhakarna.

Det var ingen ide att konservera mässhakarna eftersom deras skick var så dåligt. Det behövdes större och mer drastiska åtgärder för att göra dem brukbara. Förslaget blev att låta renovera en av mässhakarna och spara den andra som ett historiskt dokument. Renoveringsåtgärderna var kontroversiella eftersom broderiet från den ena mässhaken skulle klippas bort och sys fast på en nytillverkad mässhake. Den var etiskt möjligt att genomföra åtgärden eftersom det fanns två identiska mässhakor.

Kontaktuppgifter

Heidi Åberg Berthelsen, textilkonservator
Studio Västsvensk Konservering
010-441 43 34
heidi.aberg.berthelsen@vgregion.se

Broderierna på det kraftigt slitna originalet klippas ut av textilkonservatorn så att de kan överföras till den nya mässhaken. Foto Studio Västsvensk Konservering.

Framsidas broderi har förts över till den nytillverkade mässhaken. Originaltygets vävda mönster har kopierats och tryckts på det nya sidentyget med modern digital teknik. Foto Studio Västsvensk Konservering

6 Säker hantering av steninventarier

Kyrkans inventarier av sten är vanligen ett mindre antal. Av dessa intar dopfunten en framträdande roll, andra inventarier kan vara piscina, stenskiva till altare, gravhällar eller de för Västergötland typiska liljestenarna. Gravvårdar av sten som bedöms ha ett högt kulturhistoriskt värde kan också finnas upptagna i inventarieförteckningen. Oftast är utomhusföremålen fast förankrade i mark varvid hanteringsfrågorna inte är lika aktuella.

Vanliga skador

Sten är till synes hårt, men också ett oelastiskt och därmed sprött material som klarar stötar och slag dåligt. Delar som lossnar och sprickbildning i stenmaterialet kan bli resultatet av en ovarsam hantering.

Sten har dålig motståndskraft mot sura vätskor. Om de är sura nog orsakar vätskorna frätskador i stenens yta. En piscina av sten löper stor riska att bli skadad av nattvardsvinet som innehåller vinsyra, särskilt om stenens yta är skrovlig så att rester av vin blir kvar. Frätskadorna kan förebyggas om piscinan sköljs ur med vatten.

Vid ovarsam hantering av stearinljus blir det lätt stearinspill och stänk. Stearinfläckar är särskilt vanligt på dopfuntar. Stearinet ger stenytan feta fläckar som är svåra att avlägsna.

Hantera på rätt sätt

- Stenföremål är tunga och man bör undvika att flytta dem i onödan. Vid en förflyttning eller ett lyft bör det finnas tillräckligt många personer till hands för att klara säkerheten för både föremål och personer. Det är bättre att det är en person för mycket än en för lite så att momentet kan genomföras lugnt och varsamt. Vid behov, se till att använda hjälpmedel såsom bäarsele, pallyft eller truck.
- Det kan finnas dolda sprickor i stenen som kan brista om ett lyft eller en förflyttning påfrestar materialet. Undersök gärna föremålet innan för att lokalisera försvagade områden.
- En dopfont består generellt av flera delar. Ibland är delarna sammanfogade med dubbar som är fast gjutna i stenen. Ibland ligger delarna löst, vilandes på sin egen tyngd. Det är viktigt att känna till om delarna är lösa eller sitter ihop innan man lyfter och förflyttar dopfunten.
- Tunna eller stora skivor av sten till bord och bänkar, skall alltid lyftas och bäras stående. Skivorna kan bräckas om de lyfts och transporteras liggande.

7 Säker hantering av glas och porslin

De kulturhistoriska inventarierna av glas och porslin är liksom steninventarierna relativt få till antalet. Kalkar, vinkannor, karaffer och vaser är de vanligaste föremålen i kyrkan som kan vara tillverkade av glas. Både glas och porslin kan även ingå som delar i ett föremål till exempel kristallprismor i en ljuskrona. Materialen är mycket beständiga om det hanteras varsamt.

Vanliga skador

Både glas och porslin är spröda material och de går lätt sönder. Ett sönderslaget föremål är ofta svårt att laga så att de återfår sin funktion och estetik, resultatet blir att föremålet tas ur bruk.

Hur föremålen hanteras är därför av största vikt. Allt ifrån att lyfta och flytta till att använda i ceremoni och rengöra där efter.

Det är inte ovanligt att vätskor bli stående i kannor, karaffer och vaser vilket ofta leder till skador. Vin som blir stående lakar ur ämnen ur glaset och ger det en matt yta som är bestående. Det kan också missfärga både glas och porslin. Även vanligt vattnet har med tiden samma effekt som vin på glas. Beroende på mineraler och spårämnen i dricksvattnet kan det ge järnmissfärgningar och kalkbeläggningar.

Hantera på rätt sätt

- Hantera alltid med lugna rörelser och fast hand. Lyft alltid med båda händerna.
- Glas och porslin ska hanteras med rena och torra händer. Det går även bra att använda handskar. De bör vara tunna och välsittande, vinyl- eller latexhandskar är lämpliga. Tunna bomullsvantar kan göra mer skada än nytta då greppet blir dåligt och föremålet riskerar att glida ur händerna.
- Hantera gärna glas- och porslinsföremål en över en bordsyta av trä, då blir inte fallet så långt om det tappas. Lagg gärna något mjukt under.
- Var uppmärksam vid hantering så att föremål inte stöter i varandra när de tas in och ut ur sin förvaring. Se till att det inte är för trångt i skåpen, översikten bör vara god så att man slipper flytta ur eller undan föremål i onödan.
- Använd gärna en plastbalja för att undvika hårda stötar när glas och porslin rengörs. Diska föremålen ett och ett med en mjuk borste för att undvika slitage och stötskador.

Veta mer

Litteratur aktuell för hantering och vård av inventarier

Att vårda en kyrka (2004) Red. E Svalin. Stockholm: Verbum.

Tidens tand – förebyggande konservering (1999) Red. M Fjæstad. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Riksantikvarieämbetet har gett ut ett antal rådgivningsblad som rör kyrkliga textilier. Vi hänvisar till dem genom Internetadresser enligt nedan

<http://www.raa.se/hitta-information/publikationer/faktablad-och-handbocker/>

Vård av kyrkliga textilier

<http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/6073>

Planering av förvaring av kyrkliga textilier

<http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/6072>

Materialval till förvaring av kyrkliga textilier

<http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/102>

Roller och ansvar för nyanskaffning av förvaring för kyrkliga textilier

<http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/22>

Kontakter

Stiftsantikvarie Skara stift

Inga-Kajsa Christensson

0511-262 12

inga-kajsa.christensson@svenskakyrkan.se

Länsstyrelsen i Västra Götalands Län

Kulturmiljöenheten

Telefon: 010-224 40 00

e-post: kulturmiljo.vastragotaland@lansstyrelsen.se

Studio Västsvensk Konservering

Lotti Benjaminson, samordning av kyrkoärenden

Gamlestadsvägen 2-4 Hus B2

415 02 Göteborg

Telefon växel: 010-441 43 44

e-post: svk@vgregion.se

e-post: lotti.benjaminson@vgregion.se

www.svk.com

Museiservice